

Jaarboek Multatuli 2020

Jubileumnummer '200 jaar Multatuli'

Hilversum

Verloren

2020

Jubileumnummer '200 jaar Multatuli'

Redactie:

Klaartje Groot, Annelies Dirkse, Rudy Schreijnders, David Hollanders (gastredacteur)

Redactieadres:

Multatuli Huis, Korsjespoortsteeg 20, 1015 AR Amsterdam. info@multatuli-museum.nl

Abonnementenadministratie:

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Jaarabonnement: €16,50

Op het omslag: 'Ge moet hangen! Ge verzwart uw misdaad door uw eigenwaan. Het past niet aan iemand die ... van iets beschuldigd is, zich voor een goed mens te houden.' (Motto *Max Havelaar*)

ISBN 978 90 8704 900 3

© 2020 Multatuli Huis

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Hilversum

Typografie: Rombus, Hilversum

Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Bekende en minder bekende Nederlanders en hun favoriete passage	9
DOSSIER JUBILEUM 2020	
Jubileumactiviteiten	112
Foto's Onthulling gedenksteen	113
Oratie Jacqueline Bel	115
Interview Krijn ter Braak over de nieuwe website	140

Voorwoord

‘de omnibus aliquid, de toto nihil’. Of: ‘multa, non multum?’ [...] Ik vond daar verhandelingen en opstellen.’

(Droogstoppel in *Max Havelaar*, vwl, p. 38)

Ter gelegenheid van het tweehonderste geboortjaar van onze Douwes Dekker heeft Jaarboek Multatuli een bijzondere invulling gekregen. We vroegen bekende en onbekende Nederlanders een stukje te schrijven over de manier waarop zij in hun werk of leven geïnspireerd worden door Multatuli. Schrijvers, leraren, wetenschappers, directeuren: mensen met uiteenlopende beroepen konden uiteraard gemakkelijk iets van hun gading vinden in Multatuli's werk. Het is een bonte verzameling teksten geworden – een pak van Sjaalman – waarin veel van Multatuli's onderwerpen terugkomen: Indonesië, taalgebruik, godsdienst, opvoeding, feminisme, politiek en meer. Multatuli komt naar voren als onafhankelijk denker, als voorbeeldfiguur en natuurlijk als goede schrijver.

Een wilde greep uit het pak: ‘Mijn liefste Multatuli is de Multatuli die niet weet’, aldus net oud-leraar Nederlands Peter Altena, ‘omdat ik hem juist met zijn ‘Gebed’ in een klas van zo’n dertig leerlingen van 6 vwo kan laten spreken. Juist bij leerlingen die afscheid hebben genomen van de stellige waarheden van de vijftien- en zestienjarige die zij ooit waren, komt de belijdenis van niet-weten hard aan’. (*Dit bevalt me volstrekt niet!*)

Voor Freek de Jonge is Multatuli een voorbeeldfiguur. (*‘Hy wil, geloof ik, de slotemakers afschaffen. Ik ben er tegen!’*)

Of neem Jona Lendering, onderzoeker, die zich door Multatuli, een infame smokkelaar, liet inspireren tot zijn blog *De Mainzer Beobachter*. Maar ‘het was niet om onder een valse vlag te opereren dat ik in 2011 mijn dagelijkse blog naar het fictieve dagblad vernoemde’. (*‘een infaam stuk!’*)

Schrijfster Christien Otten geeft een ontroerend voorbeeld van de actualiteit van Multatuli. Wat in haar schrijfgroep voor gedetineerden gebeurde ‘is, denk ik, precies waarop Multatuli doelde toen hij schreef: “De roeping van de mens is mens te zijn.”’ (*‘Alweer een infaam stuk! Daarin kwam een gedicht voor, dat ik zeker allerschandelykst zou gevonden hebben, als ik het uitgelezen had!’*).

Voormalig partijleider van de Partij van de Dieren Marianne Thieme herkent zich in Multatuli's dierenactivisme: ‘de dierenliefde van Multatuli, die hem tot actie aanzette, is exact dezelfde liefde die heden ten dage nodig is om de strijd

aan te gaan met de politiek zo goed georganiseerde vee- en vleesindustrie', constateert ze naar aanleiding van Idee 484 (*'Dat wil ik wel eens lezen, omdat zy op waarheid aandringt'*)

Tessel Veneboer waagt zich aan een imitatio of is het een aemulatio van Multatuli's *Ideën?* (*'Dat begryp ik niet'*)

Tot slot van het eerste deel enkele persoonlijke anekdotes zoals van freelance journalist en onderzoeker Petra Teunissen die zich Max Havelaar 'nooit heeft voorgesteld als het evenbeeld van Multatuli, maar als een man die op mijn vader leek'. En Jaap Goedegebuure, voorzitter van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, die schrijft over de Droogstoppelige reacties in zijn geboortestreek. (*'Ik heb daarvan nooit gehoord'*)

Het tweede deel vormt een weerslag van de jubileumactiviteiten tot het ter perse gaan van dit nummer. Het jubeljaar werd afgetrapt door koning Willem-Alexander, die in De Nieuwe Kerk een herdenkingssteen onthulde van de hand van grafisch ontwerper Jeroen Henneman. Arnon Grunberg hield de jubelrede. Bekijk u de foto's voor een impressie van dit bijzondere evenement. En dan is er nog de oratie van Jacqueline Bel bij het aanvaarden van de Multatulileerstoel aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Zij ontvouwt daarin een program dat Multatulianen zullen toejuichen. In een interview licht Krijn ter Braak het pièce de résistance van het jubileum toe: de nieuwe website.

Namens de redactie,

Klaartje Groot, conservator Multatuli Museum

Halt, ellendig produkt [...] en verdwyn!

Max Havelaar, vw 1, p. 292

Wie is er als lezer *niet* beïnvloed door Multatuli, vraag ik me weleens af. Ik zou dan ook, als variant op Goethes bewering dat een verblijf ‘onder de palmen’ nooit zonder consequenties is, willen beweren: niemand leest ongestraft Multatuli! Nu is het voor iemand als ik, die zijn wortels in die vroegere kolonie heeft, die van literatuur houdt, die zich in hoge mate interesseert voor de Nederlandse koloniale geschiedenis in Indonesië en daarover later is gaan schrijven, niet verwonderlijk dat de invloed van met name ‘de’ *Max Havelaar* bepalend is geweest. Nu moet ik erbij zeggen dat mijn kennismaking met het werk plaatsvond op een moment dat ik daar misschien wel het meest ontvankelijk voor was: op de middelbare school; bij het ‘afwerken’ van de verplichte leeslijst met daarop, wat ik me nog kan herinneren, onder meer een zeer gezapige neoromantische zoektocht in *Ik en mijn speelman* en een ‘ver van m’n bed show’ als de schildering van het boerenleven op de zompige West-Vlaamse akkers in *De Vlaschaard*.

En toen was daar opeens die *bandjir*, die tropische vloedgolf genaamd *Max Havelaar*. En ik weet nog wat een schok dat bij mij teweegbracht ... Niet in de eerste plaats omdat het zo anders geschreven was, maar omdat ik voor het eerst een wereld terugzag die ik herkende. Dat wil zeggen, die ik kende van de verhalen van thuis: de tropische wereld van Indonesië. En nóg belangrijker: hier werd geschreven over dat waar ik zo nieuwsgierig naar was, maar waarover in het geschiedenisonderwijs dat ik kreeg angstvallig werd gezwegen: het Nederlandse koloniale beleid, de praktijk van het cultuurstelsel, de herendiensten, de cultuurprocenten, het getrapte bestuursstelsel, kortom de koloniale wereld van uitbuiting, corruptie, hypocrisie en lafhartigheid ... Het boek was daarmee niet alleen een *eye-opener* maar ook een belangrijke aanzet om me te verdiepen in de koloniale geschiedenis van Nederland in Indonesië. Iets waarmee ik me tot op de dag van vandaag bezighoud.

En dan is er nog die onbarmhartige houw met de *klewang* die *Max Havelaar* natuurlijk óók is. Die toon, die stijl, die ironie, die zinnen als zweepslagen in een ritme als dat van een hamerende smid op een aambeeld ... Dat was en is ongekend. En natuurlijk heeft ook dat invloed op me gehad. Daar werd ik me

pas goed van bewust toen een aantal jaren geleden mijn redacteur me erop wees in het manuscript van een van mijn romans (over, jawel, stuitend onrecht in de Nederlandse koloniale politiek!). ‘Dat slot,’ zei hij, ‘is teveel *Max Havelaar*, te veel Multatuli. Dat moet stilistisch anders.’ Dat was mij gek genoeg zelf ontgaan. Toen ik het herlas, kon ik het alleen maar beamen. Hij had gelijk. Ik heb het dan ook direct veranderd. Ik wilde immers absoluut niet het risico lopen om honend vanuit het hiernamaals ‘een zeer middelmatig kopiist à la Stern’ genoemd te worden, of erger nog, opeens vanuit datzelfde hiernamaals die bulderende stem te horen met de woorden: ‘Halt, ellendig produkt (...) en verdwyn!’

Reggie Baay, schrijver

[...] doolde hy rond in een dorp dat pas veroverd was door het Nederlandse leger, en dus in brand stond

Max Havelaar, vwl, p. 253

Ik las *Max Havelaar* voor het eerst op 38-jarige leeftijd. Rijkelijk laat, maar mijn angst dat het beroemde boek me ernstig teleur zou stellen, won het steeds van mijn nieuwsgierigheid. Dit nam alleen maar toe door de diepe indruk die de film van Fons Rademakers op me maakte. Destijds onderwerp van kritiek, vond ik de manier van ineenvlechten van de verschillende *Havelaar*-elementen door scenarist Soeteman een meesterproeve. Vele scènes, zoals het slot van de *Saidjah en Adinda*-lijn, naderden filmische perfectie. Rademakers' *Havelaar*, zijn beste, deed niet onder voor *Ghandi* van Richard Attenborough of *Bridge on the River Kwai* van David Lean. Toen de Franse componist Maurice Jarre in Parijs een proefversie van *Max Havelaar* gezien had, keek hij de regisseur lang aan, en zei: 'C'est parfait'. Zo perfect dat filmmuziek overbodig was! Zo vormde, door zijn cinematografische puurheid, door het meesterlijke spel (Faber, Bulthuis en Vorstman), scenario en camerawerk, in mijn hoofd de *film* een blokkade voor het boek. Tot ik in 1995 op de Filipijnen in de tv-serie *In Naam der Koningin* speelde, over de Atjeh-oorlog. Zeven maanden in de jungle, een kist met boeken over Indië ging mee.

Daar zat ik in Baguyo en keek, ademloos, wezenloos, voor me uit tussen de ruisende bomen. Omvergeblazen door de *Havelaar*. De diepe indruk die het boek op me maakte leverde ook vragen op. Had Multatuli *gelijk* door in *Max Havelaar* gebruik te maken van het woordje 'dus' bij de kampong die pas veroverd was door de Nederlandse soldaten en in brand stond? Uit mijn reiskist haalde ik *Atjeh* geschreven door H.C. Zentgraaff dat antiquaar Wout Vuyk mij in Amsterdam in de handen had gedrukt: 'Dit moet je lezen! Hier staat alles in!' Ik bladerde erdoorheen. Achterin ontdekte ik een buitengewoon confronterende foto van een veroverd dorp, in 1904: Koetoh Reh. De fotograaf was H.M. Neeb, een officier van de medische dienst. Met deze gewelddadige expeditie naar de Gajoelands werd de Atjeh-oorlog na ruim dertig jaar nagenoeg als gewonnen beschouwd.

Op de foto staan tientallen soldaten op een hoge verschansing. De mannen dragen geweren en klewangs. Ze kijken triomfantelijk in de camera. Links een nogal onderbelichte gestalte, de leider van de veldtocht, overste G.C.E. van Daalen. Vóór in het beeld zag ik de wrange vruchten van de Nederlandse mili-

Versterking Koeto Reh, gezicht langs de West Face (door foto door Officier van gezondheid 2e klas KNIL Hendricus Marinus Neeb. Schenking van A.J. Kempees, collectie Museum Bronbeek 1994/11/04-2-2/85).

taire arbeid: tientallen dode Atjehers, in verwrongen posities. Bij één van de soldaten zit een klein kind, dat tussen de lijken zoekt naar zijn moeder. De volgende pagina laat een *overzichtsfoto* zien van Koetoh Reh. Hier liggen voltallig de 561 doden, 313 mannen, 189 vrouwen en 59 kinderen, ons eigen My Lai. Een foto die door officier Kempees vol trots werd gepubliceerd in 1905. In de Tweede Kamer werd de minister ter verantwoording geroepen door Henri van Kol en Pieter Jelles Troelstra.

Het einde van *Saïdjah en Adinda* in de Lampongs waarover Multatuli in 1859 schreef, verschilde in niets van deze foto van vijftig jaar later, op Noord-Sumatra. Ik zag dat het de zuivere waarheid was, dat de vijand bijeen werd gedreven en massaal werd vermoord. Vervolgens was de boel in de hens gestoken. Het was een foto om ellendig van te worden. Waarin alle wreedheid in de geschiedenis van de mensheid zich samenbalde, getrechterd naar dit ene punt in de tijd, op deze ene plek.

Waarom toonde de journalist Zentgraaff dit beeld in 1938? Hij schreef: ‘Het zou een rampzalig volk zijn dat slechts eene reputatie kan hebben welke op het verzwijgen der waarheid berust.’¹ Wonderlijk vond ik het dat de auteur *voorstander* leek van oorlog voeren. In de negentiende eeuw was het volgens hem helemaal

misgegaan door ‘weifelpolitiek’, ‘koloniaal negativisme’ en ‘gebrek aan zelfvertrouwen’. Batavia wilde geen geld en troepen verkwisten aan de Buitengewesten, volgens de zogeheten ‘Onthoudingspolitiek’. In het Atjeh-boek vond ik briefjes van Van Daalen aan zijn echtgenote:

Den 25en werd *Boekit Seboeng* genomen en een deel van de *IV Moekims* verbrand, o.a. het huis van Oemars vrouw te Abak Paja. Den 26en zouden wij weer terugtrekken na alles te vuur en te zwaard te hebben verwoest. Ik was chef staf bij het 12^e, bij Overste Soeters. We hebben de gehele dag gebrand en vruchtboomen omgekapt. Alles wat maar enigszins goed was werd stukgeslagen.

En zo volgden nog vele dorpen. Hieruit bleek concreet dat Multatuli het woordje ‘*dus*’ terecht gebruikte. Mij bekreep het ongemakkelijke gevoel, dat de geschiedenis van Nederlands-Indië véél meer dan ik ooit vermoedde een *krijgsgeschiedenis* was geweest. Recente, betrouwbare cijfers wijzen op 60.000 tot 75.000 Atjehse doden, nog zonder de 25.000 inlandse gesneuvelden, langgestraften, die als lastdragers aan Nederlandse zijde aan de vuurlinies anoniem de dood vonden.²

Nu ik voor mezelf had vastgesteld dat Multatuli over de Nederlandse bajonettenpolitiek de waarheid sprak, vroeg ik me af: hoe keken de Nederlanders, *over langere periodes*, aan tegen het in de fik zetten van hele dorpen en het massaal uitmoorden van de Atjehse bevolking? In de termen van nu: het plegen van *genocide*.

Zentgraaff schreef over Van Daalen, de slachter van een heel dorp in 1904: ‘Ondanks zijn fouten staat zijn figuur stralend en onbevlekt in de historie van Atjeh.’ Wie Zentgraaff was, en wat zijn politieke denkbeelden waren, en hoe dit paste in de koloniale geschiedenis, zou ik veel later pas ontdekken. Door de *Havelaar* was mijn wereldbeeld gekanteld en had mijn leven, rijkelijk laat, een zinvolle wending gekregen.

Thom Hoffman, acteur en fotograaf

Noten

- 1 Alle citaten komen uit: H.C. Zentgraaff, *Atjeh*, Koninklijke Drukkerij ‘De Unie’, Batavia, 1938, tweede druk.
- 2 Piet Hagen, ‘Koloniale Oorlogen’, *Arbeiderspers*, 2018, p. 479.

Gesprek met Anne-Lot Hoek, journalist en onderzoeker aan de UvA

(naar de Nederlandse bezetting van Bali (1849-1949))

Op zekeren dag dat de opstandelingen op-nieuw waren geslagen, doolde hy rond in een dorp dat pas veroverd was door het nederlandsche leger, en dus in brand stond. Saïdjah wist dat de bende die daar vernietigd was geworden, grootendeels uit Bantammers had bestaan. Als een spook waarde hy rond in de huizen die nog niet geheel verbrand waren, en vond het lyk van Adinda's vader met een klewang-bajonetwonde in de borst. Naast hem zag Saïdjah de drie vermoorde broeders van Adinda, jongelingen, byna kinderen nog, en een weinig verder lag het lyk van Adinda, naakt, afschuwelyk mishandeld ... (Max Havelaar, vW 1, p. 253-254).

Er is de laatste tijd meer aandacht gekomen voor de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog in '45-'49. In hoeverre heeft dat te maken met Multatuli's tijd?

'Het kolonialisme in Indonesië kent een lange traditie van geweld en onderdrukking. In de passage in de *Havelaar* waarin Saidjah het lijk van Adinda vindt, wordt de continuïteit van repressie duidelijk zichtbaar. Het in brand steken van kampongs en het typeren van de "vijand" als "bende" of "extremist" waren ook in de onafhankelijkheidsoorlog veelvoorkomend. De geweldstraditie ging niet alleen over veroveringsoorlogen en herbezetting, maar ook over het neerslaan van opstanden en de uitbuiting van (dwang)arbeiders, zoals in het Rhemrev-rapport (1904) naar voren komt, waarin de onmenselijke arbeidsomstandigheden op de tabaksplantages in Deli, Sumatra in kaart zijn gebracht.'

Multatuli lijkt soms de enige die zich tegen het reëel bestaande kolonialisme uitsprak.

'Er bestaat in Nederland een lange traditie van kritische stemmen, alleen is die in de historiografie lang buiten beeld gebleven. Volgens Marrigje Pajmans ontstond die al in de 17^e eeuw. Maartje Janse en ik bespreken in het artikel *Dissenting Voices: challenging the colonial system* (Brill, 2018) een aantal mensen die zich in de 19^e en 20^e eeuw tegen het koloniale stelsel of de uitwassen ervan uitspraken. Een voorbeeld in Multatuli's tijd is Willem Bosch die *De Maatschappij tot Nut van den Javaan* oprichtte en in de jaren dertig van de vorige eeuw de Indonesische nationaliste Sutan Sjahrir, die lid was van de antikoloniale vereniging *Perhimpoean Indonesia*. Tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog in '45-'49 schreef de